

กระบวนทัศน์วิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม The Paradigm of Islamic Legislation Methodology

เจ๊ะเหลาะ แหกพงศ์¹

Cheloh Khaekphong¹

บทคัดย่อ

มนุษย์มีการแสวงหาความรู้ความจริงมาแต่โบราณ ด้วยวิธีการที่หลากหลายกระทั่งพัฒนามาสู่การวิจัยที่มีระเบียบวิธี มีเหตุผลเป็นที่เชื่อถือ กฎหมายอิสลามเป็นกฎหมายที่ชาวมุสลิมไม่ผู้และนำมาปรับใช้ โดยเฉพาะในประเด็นที่ไม่มีบทบัญญัติโดยตรงในอัลกุรอานและในสุนนะฮ์ เป็นหน้าที่ของบรรดานักปราชญ์ที่จะต้องกำหนดกระบวนทัศน์วิธีวิทยาการวิจัยเพื่อกำหนดข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามในประเด็นดังกล่าว บทความนี้จึงมุ่งศึกษากระบวนทัศน์ แนวคิด และวิธีวิทยาการวิจัยของบรรดานักปราชญ์กฎหมายอิสลาม พบว่านักปราชญ์กฎหมายอิสลามในแต่ละยุคสมัยยึดถืออัลกุรอานและสุนนะฮ์เป็นบรรทัดฐาน ประกอบด้วยหลักคิดทางปัญญาหรือหลักวิจารณ์ญาณ โดยนักปราชญ์ส่วนหนึ่งอนุญาตให้ใช้วิจารณ์ญาณอย่างกว้างขวาง แต่อีกส่วนหนึ่งจำกัดการใช้วิจารณ์ญาณไว้เฉพาะกรณีที่เป็นเท่านั้น กระบวนทัศน์แห่งระเบียบวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลามจึงสอดคล้องกันในหลักใหญ่และแตกต่างกันในหลักย่อย ความแตกต่างกันของระเบียบวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ข้อบัญญัติหรือกฎหมายทางกฎหมายอิสลามในมัซฮับต่างๆ แตกต่างกัน ปัจจุบันเมื่อมีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างมัซฮับและมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี จึงมีกระแสความคิดให้มีการฟื้นฟูวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลามเสียใหม่ เพื่อก้าวข้ามความขัดแย้งระหว่างมัซฮับและสามารถตอบสนองความต้องการต่อข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามที่เหมาะสมกับยุคสมัยและไร้พรมแดน

คำสำคัญ: วิธีวิทยาการวิจัย, กฎหมายอิสลาม, การวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลาม

Abstract

Human beings started to seek for knowledge and truth with the diverse ways which led to evolving into the existence of a reasonable and reliable research methodology. The Islamic legislation is the law that Muslims realize and adopt it, especially on the issues that have no direct provision in the Qur'an and Sunnah. Hence, it is the duty of the Muslim scholars to formulate the paradigm the Islamic legislation methodology in order to find out the provision for the code of the Islamic legislation. This article aimed to study the paradigm, concepts and analysis methods of Muslim scholars of Islamic legislation. This article revealed that the scholars of Islamic legislation of each era adhered to the Qur'an and Sunnah as the main reference which included critical thinking or judgement. To illustrate these, some scholars permitted the use of judgement on any issues, while some others did permit the use of the judgement only on a particular issue. Therefore, the paradigm of analysis methods seemed congruent with the main principles, but different

¹สถาบันอิสลามและอาหรับศึกษา มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์

¹Academy of Islamic and Arabic Studies, Princess of Naradhiwas University

in the sub-principles. These differences of the paradigm of analysis methods was the vital reason why the provision in Islamic legislation of sects was different from one another. Presently, there are comparative studies between sects and the advancement of technologies leading to a thought to develop a new analysis methodology. Thus, this is to overcome the problems of sectarian differences and can fulfill the requirements of Islamic legislation that is appropriate for all time and without borders.

Keywords : Research methodology, Islamic legislation, analysis in the Islamic legislation

บทนำ

กฎหมายอิสลามเป็นบทบัญญัติที่ถูกระทานมาจากพระผู้เป็นเจ้า โดยในรายละเอียดประกอบด้วยส่วนที่เป็นบทบัญญัติแน่นอนตายตัว และบทบัญญัติที่ไม่แน่นอนตายตัว บทบัญญัติที่แน่นอนตายตัว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อาทิเช่น บทบัญญัติว่าด้วยศาสนกิจหรืออิบาอะฮ์ต่าง ๆ เช่น การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาต² บทบัญญัติว่าด้วยความผิดและบทลงโทษบางประเภท เช่น ความผิดฐานลักทรัพย์ ความผิดฐานผิดประเวณี ความผิดฐานใส่ร้ายผู้อื่นว่าผิดประเวณี บทบัญญัติว่าด้วยหลักความสมัครใจในการทำนิติกรรม หลักการชดเชยค่าสินไหมทดแทนเมื่อมีการละเมิด หลักความยุติธรรม หลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค บทบัญญัติในส่วนนี้มีการกำหนดรายละเอียดไว้อย่างชัดเจน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงถือเป็นส่วนหลัก ส่วนบทบัญญัติที่ไม่ตายตัว สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลาและยุคสมัยถือเป็นส่วนบทบัญญัติในลำดับรอง ได้มาจากการวิเคราะห์วินิจฉัยหรือการตีความตัวบทในส่วนหลักของบรรดานักปราชญ์ทางด้านกฎหมายอิสลาม

กฎหมายอิสลามทั้งสองส่วนนี้มีความสำคัญและจำเป็นต่อประชาชาติมุสลิมทั่วโลก ทั้งในลักษณะปัจเจกบุคคลและสังคมส่วนรวม เนื่องจากการดำรงชีวิตประจำวันของมุสลิมต้องอาศัยข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามอยู่ตลอดเวลา แม้ชาวมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศที่ได้ใช้ระบบกฎหมายอิสลามก็มีความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามที่เหมาะสมสำหรับชนกลุ่มน้อย ซึ่งอาจแตกต่างจากข้อบัญญัติสำหรับชนกลุ่มใหญ่ องค์ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายอิสลามที่เหมาะสมกับยุคสมัยและบริบทของสังคม จึงมีความจำเป็นสำหรับมุสลิม และเป็นองค์ความรู้ที่มีได้บัญญัติไว้โดยตรงในคัมภีร์อัลกุรอาน แต่อาจหยุ่งได้โดยการวิเคราะห์วินิจฉัย การแสวงหาความรู้ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์มาแต่โบราณถือเป็นหน้าที่ของมุสลิมและเป็นปัจจัยสำคัญในการห้รู้บทบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลาม คัมภีร์อัลกุรอานได้เรียกร้องให้ทำการศึกษาเข้าใจบทบัญญัติทางศาสนาแม้ในยามศึกสงคราม อัลลอฮ์ ตรัสไว้ ความว่า "ไม่บังควรที่บรรดาผู้ศรัทธาจะออกไปสู้รบกันทั้งหมดทำไม้แต่ละกลุ่มในหมู่ พวกเขาจึงไม่ออกไปเพื่อหาความเข้าใจในศาสนาและเพื่อจะได้ตักเตือนหมู่คณะของพวกเขา..." (อัตเตาบะฮ์, 9 : 122) การออกไปหาความเข้าใจในโองการนี้ หมายถึง ออกไปแสวงหาความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสิ่งที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้กับศาสนทูตของพระองค์ (Ibn Kathir, 1999).

ปัจจุบันสังคมมนุษย์ได้พัฒนาสู่ยุคเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างรวดเร็วและไร้พรมแดน มีการแข่งขันกันแสวงหาความรู้และค้นหาความจริง องค์ความรู้ที่มีอยู่กำลังจะล้าหลังในอีกไม่นาน ความรู้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญได้หรืออีกนัยหนึ่งความรู้มีอายุใช้งาน (Shelf-life) และดูเหมือนว่าอายุใช้งานของความรู้ในปัจจุบันและในอนาคตจะสั้นลงๆ ความรู้ที่เคยถูกเสนอไว้และเชื่อถือกันมาอาจถูกความรู้ใหม่ๆ หักล้าง (สุทธิพร จิตต์มิตรภาพ, 2553)

²ซะกาต หมายถึง ทานบิณฑบาตสำหรับมุสลิมเมื่อได้ครอบครองทรัพย์สินครบพิกัดที่กำหนด โดยจะต้องบริจาคให้กับผู้มีสิทธิ์ 8 จำพวก ได้แก่ คนยากจน คนขัดสน เจ้าหน้าที่ดูแลซะกาต ผู้ที่ต้องให้กำลังใจ ทาส คนมีหนี้สินส่วนตัว คนที่อยู่ในระหว่างการเดินทาง และการสาธารณกุศลในหนทางของอัลลอฮ์

สภาพการณ์เช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้กับศาสตร์ทุกสาขา ไม่เฉพาะแต่วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรือคอมพิวเตอร์ แม้แต่ศาสตร์ทางด้านสังคมศาสตร์ และศาสตร์ทางด้านกฎหมายอิสลามในส่วนที่ยืดหยุ่นตามบริบทสังคมก็ไม่ละเว้น จึงมีแนวคิดให้มีการทบทวนกระบวนการค้นคว้าวิจัยทางวิชาการวิเคราะห์ทางกฎหมายอิสลาม เพื่อเป็นรากฐานในการกำหนดข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามในส่วนที่มีได้กำหนดไว้ชัดเจนตายตัวให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย เช่นเดียวกับศาสตร์ต่างๆ ที่ต้องมีการปรับตัวเพื่อเผชิญกับสภาวะความเปลี่ยนแปลง มิฉะนั้นอาจจะล้าสมัยและไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบัน อาจทำให้องค์ความรู้ในอดีตบางอย่างล้าหลัง พ้นสมัยหรือทำให้ได้รับการพัฒนาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามถือเป็นองค์ความรู้ความจริงแห่งยุคสมัย บทความนี้จึงมุ่งศึกษาและนำเสนอการแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์ กระบวนการค้นคว้าวิจัยทางวิชาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามของบรรดานักปราชญ์มุสลิม เพื่อหยั่งรู้ถึงข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลาม และแนวโน้มกระบวนการค้นคว้าวิจัยทางกฎหมายอิสลามในอนาคต

1. การแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์

1.1 แหล่งความรู้ความจริงของมนุษย์

มนุษย์มีความอยากรู้อยากเห็นโดยธรรมชาติและแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ในตำราทั่วไปมักอธิบายว่า มนุษย์แสวงหาความรู้โดยใช้ประสบการณ์ ใช้เหตุผล และพัฒนาสู่การวิจัย แหล่งความรู้ที่มนุษย์ใช้ในการแสวงหาความรู้ ประกอบด้วยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ หรือนักปราชญ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี และตำราหรือหนังสือต่างๆ (สัญญา เคนภภูมิ, 2557 ; ศิริชัย กาญจนวาสี, 2556 ; บรรดล สุขปิติ, 2552) โดยไม่กล่าวถึงอัลวะฮยูและอัลอิลฮาม ซึ่งถือเป็นแหล่งความรู้ความจริงที่สำคัญยิ่งสำหรับมนุษยชาติ ดังนั้น แหล่งความรู้ของมนุษย์จึงต้องรวมถึงอัลวะฮยูและอัลอิลฮามด้วย (Abdulahdi al fadl, 1992)

อัลวะฮยู (Revelation) หมายถึง การที่อัลลอฮฺทรงเผยแจ้งความรู้แก่บ่าวของพระองค์ตามที่พระองค์ทรงประสงค์ โดยวิธีการอันเร้นลับเหนือวิสัยธรรมดาของมนุษย์ ซึ่งอาจมีหลายรูปแบบ เช่น การพูดหรือสนทนา ดังที่เกิดขึ้นกับนบีมุซา (อะลัยฮิสสลาม) หรือโดยการดลความรู้สู่หัวใจ โดยการฝันที่เป็นจริง หรือโดยการสื่อสารผ่านทางมลาอิกะฮฺยิบรียล ซึ่งรูปแบบของการสื่อสารโดยผ่านมลาอิกะฮฺนี้เป็นวิธีที่แพร่หลายและเกิดขึ้นมากที่สุด (Balil Abdulkarim, 2009)

อัลอิลฮาม (Inspiration) หมายถึง การดลใจ หรือการให้สิ่งที่ถูกต้องดีงามประจักษ์ในจิตใจของบุคคลที่อัลลอฮฺทรงประสงค์ซึ่งมิใช่ศาสนทูต เช่น การอิลฮามแก่มารดาของนบีมุซา (อะลัยฮิสสลาม) อัลลอฮฺตรัสไว้ ความว่า "โดยให้นางวางเขาลงในหีบ แล้วเอาไปปล่อยในแม่น้ำ (ไนล์) แล้วแม่น้ำก็พัดเขาไปติดที่ชายฝั่ง (จากนั้น) ศัตรูของข้าและศัตรูของเขาก็จะเก็บเอาเขาไปและข้าก็ได้ให้ความรักจากข้าแก่เจ้าเพื่อเจ้าจะได้รับการเลี้ยงดูภายใต้การดูแลของข้า" (ฏอฮา 20 : 39) อย่างไรก็ตามความรู้ที่ได้รับด้วยการอิลฮามนี้ เป็นความรู้เฉพาะตัวยากที่จะยืนยันถึงข้อเท็จจริง จึงไม่อนุญาตให้นำไปใช้เป็นหลักฐานในการอ้างอิงเป็นบทบัญญัติในทางกฎหมายอิสลาม (Mahmud Hamid Uzman, 2000)

1.2 วิธีการแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์

ในทางปรัชญาการค้นหาคำรู้ที่แท้จริง จัดอยู่ในกลุ่มญาณวิทยา (Epistemology) ซึ่งเป็นกลุ่มที่แสวงหาความรู้โดยใช้หลักเหตุผลทางปัญญาที่มุ่งแสวงหาความรู้โดยการใช้อนุญาและประสาทสัมผัส ซึ่งไม่ครอบคลุมความรู้ความจริงที่ถูกเผยแจ้งด้วยอัลวะฮยูและอัลอิลฮาม ดังนั้น ในที่นี้จึงนำเสนอการแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์ที่ครอบคลุมแหล่งความรู้ที่ถูกประทานด้วย โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มแนวคิด 3 กลุ่ม ดังนี้

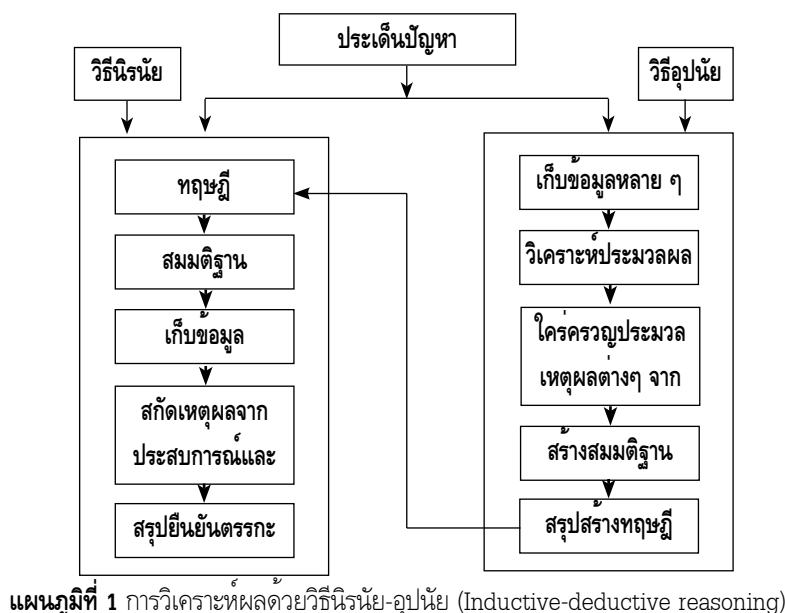
มลาอิกะฮฺ หมายถึง บ่าวผู้ถูกสร้างมาจากครีมี มีจำนวนมากและมีภาระหน้าที่ตามที่อัลลอฮฺทรงกำหนด เช่น มลาอิกะฮฺยิบรียล เป็นผู้มีหน้าที่นำวะฮยูจากอัลลอฮฺไปสื่อสารให้กับบรรดาบ่าวและศาสนทูตของพระองค์

1.2.1 กลุ่มเหตุผลนิยม (Rationalism) เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อว่าเหตุผลเป็นหนทางเดียวที่นำไปสู่ความรู้และความรู้เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่เกิดเป็นความรู้ก่อนประสบการณ์ กลุ่มความคิดนี้จึงไม่เชื่อว่าประสบการณ์จะให้ความรู้ที่ถูกต้องแน่นอน การค้นหาความจริงทำได้โดยการใช้สติปัญญาให้เหตุผลครุ่นคิดโดย อาศัยหลักนิรนัย (Deduction) เป็นเครื่องมือ และเชื่อว่าความจริงเป็นสิ่งที่ได้มาจากภายใน ไม่ใช่ภายนอก ความจริงเป็นสิ่งนิรันดร์ไม่แปรเปลี่ยน

1.2.2 กลุ่มประจักษ์นิยม (Empiricism) กลุ่มนี้เชื่อว่ามนุษย์มีความรู้ในความจริงได้ด้วยการอาศัยประสาทสัมผัส เป็นเครื่องมือเท่านั้น ความรู้จึงเป็นสิ่งแปลกใหม่ และเป็นความรู้หลังประสบการณ์ กลุ่มนี้ไม่เชื่อว่ามนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับโลกมาแต่เกิด แต่มนุษย์จะเริ่มมีความรู้เมื่อเห็นโลกแล้วเท่านั้น ประสบการณ์คือ ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย ซึ่งเป็นเครื่องมือในการค้นหาความจริงไม่ใช่จิตแต่อย่างใด แม้จะต้องใช้จิตครุ่นคิด แต่ก็คือความสัมพันธ์ระหว่างประสาทสัมผัสกับจิตเท่านั้น ซึ่งกลุ่มความคิดนี้อาศัยหลักการอุปนัย (Induction) เป็นเครื่องมือสรุปข้อค้นพบทางปรัชญา

วิธีคิดแบบอุปนัยไม่ได้เริ่มต้นจากความเชื่อ แต่เริ่มจากการสังเกตข้อมูลอย่างเป็นกลางหลายๆ สถานการณ์ เพื่อหาลักษณะร่วมกันที่นำไปสู่ข้อสรุปทั่วไป แนวคิดตามวิธีอุปนัยเพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถที่จะใช้ในการตรวจสอบความจริงได้อย่างสมบูรณ์ เพราะต้องอาศัยมาตรฐานการเก็บรวบรวมข้อมูล ถ้าข้อมูลที่เก็บ รวบรวมได้จากการสุ่มจากหลายแหล่งที่ขาดมาตรฐานอันหนึ่งอันเดียวกันหรือขาดความสอดคล้องกัน จะทำให้เกิดความสับสนในการตรวจสอบและสรุปผล (สัญญา เคนาภูมิ, 2557) วิธีการอุปมานจึงมีข้อจำกัด ซึ่งในบางครั้งความรู้ที่ค้นพบอาจไม่สอดคล้องกับความต้องการหรือไม่อาจสรุปเป็นหลักการได้ อาจเป็นเพราะข้อมูลรายละเอียดไม่ครบถ้วนหรือไม่มากพอที่จะลงเป็นข้อสรุปได้ (อุทัย ดุลยเกษม, 2537)

ต่อมา ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ได้สร้างทฤษฎีวิวัฒนาการ ในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยอาศัยหลักการใช้เหตุผลแบบอุปนัยและนิรนัยร่วมกัน สำหรับทดสอบความถูกต้องของกฎเกณฑ์อันเป็นข้อสรุปโดยสะท้อนกลับไปที่ทั้งสองวิธีเพื่อให้ได้ผลลัพธ์หรือข้อสรุปที่แน่นอนยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากวิธีการอุปนัย ด้วยการสังเกตข้อมูลในสถานการณ์เฉพาะต่างๆ เพื่อสร้างเป็นหลักเกณฑ์หรือข้อสรุปทั่วไป จากนั้นจึงใช้วิธีนิรนัยด้วยการนำหลักเกณฑ์ทั่วไปที่ได้ขึ้นถือเป็นสมมติฐาน สำหรับนำไปใช้ทดสอบด้วยข้อมูลจากสถานการณ์เฉพาะต่างๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้งในเวลาต่อมา กระบวนการนี้ได้รับการยอมรับทั่วไปว่าเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method) (บรรดล สุขปิติ, 2552) ดังแผนภูมิที่ 1

1.2.3 กลุ่มความคิดแบบอิสลาม (Islamic Thought) เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อในความมีอยู่จริงของพระเจ้า พระองค์มีเพียงหนึ่งเดียว ไม่มีจุดกำเนิดและไม่สิ้นสุด พระองค์ทรงเป็นนิรันดร์ ดำรงอยู่ด้วยพระองค์เองโดยมิต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งใด แต่ทุกสรรพสิ่งต้องพึ่งพาอาศัยพระองค์ มนุษย์ไม่สามารถสัมผัสรับรู้ถึงอาตมันแห่งพระองค์ มนุษย์เพียงสัมผัสรับรู้ถึงสัญญาณและร่องรอยของมวลสรรพสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างเท่านั้น และมนุษย์สามารถหยั่งรู้ถึงบทบัญญัติแห่งกฎหมายของพระองค์โดยผ่านอัลละหฺย อัลลิลฮาม การใช้สติปัญญา และประสาทสัมผัส

แนวความคิดแบบอิสลามมีความเชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนเกิดมาไม่มีความรู้ใดๆ แต่ความรู้จะบังเกิดขึ้นหลังจากนั้น อาจโดยอัลลิลฮาม การใช้สติปัญญา หรือประสาทสัมผัส เป็นเครื่องมือในการแสวงหาแล้แต่แรกเริ่ม อัลลอฮฺตรัสความว่า "และอัลลอฮฺทรงให้พวกเจ้าออกจากครรภ์มารดาของพวกเจ้าโดยพวกเจ้าไม่รู้อะไรเลย และพระองค์ทรงทำให้พวกเจ้าได้ยินและเห็น และมีหัวใจ (สำหรับนึกและคิด) เพื่อพวกเจ้าจะได้ขอบคุณ" (อันนะฮล, 16 : 78)

กลุ่มความคิดแบบอิสลาม มีความเชื่อว่าคัมภีร์อัลกุรอาน และสุนนะฮ์⁴ เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญสูงสุดและเป็นที่มาของกฎหมายอิสลาม สิ่งใดที่บัญญัติไว้ในอัลกุรอานหรือสุนนะฮ์ชัดเจนแล้วเป็นที่ยอมรับโดยปราศจากข้อสงสัย การวิจัยทางกฎหมายอิสลามจึงมุ่งศึกษาและแก้ไขปัญหาหรือเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏตัวบทกำหนดไว้ชัดเจนเท่านั้น โดยนักปราชญ์ผู้รอบรู้จะต้องใช้ปัญญา ขบคิด ค้นหา วิเคราะห์ เปรียบเทียบภายใต้กรอบความคิดและทางนำจากอัลกุรอานและสุนนะฮ์ ความรู้ความจริงที่ค้นพบจากการใช้ปัญญาอาจถูกต้องหรือไม่ก็ได้ กล่าวคือ ถ้าหากเป็นข้อค้นพบที่สอดคล้องกับบทบัญญัติ ณ อัลลอฮ์ ย่อมถือว่าถูกต้อง แต่ไม่อาจล่วงรู้ได้ว่าสอดคล้องหรือไม่ ผลลัพธ์ที่ค้นพบจึงเป็นเพียงความคาดหมายที่น่าจะเป็น หรือ เป็นไปได้ เท่านั้น ไม่สามารถยืนยันถึงความถูกต้องเด็ดขาดได้ แต่ทั้งนี้ ไม่มีผลกระทบต่อนักปราชญ์ผู้ทำการวิเคราะห์วินิจฉัย เพราะผู้วิเคราะห์วินิจฉัยจะได้รับกุศลตอบแทนไม่ว่าผลลัพธ์ที่ค้นพบจะถูกหรือผิดก็ตาม ดังปรากฏในหะดีษของนบีมุฮัมมัด (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ความว่า "เมื่อผู้พิพากษาคนใดได้ทำการพิพากษา แล้วได้ทำการวิเคราะห์วินิจฉัย หลังจากนั้นถ้าหากว่าการวิเคราะห์วินิจฉัยนั้นถูกต้องเขาจะได้รับสองกุศลบุญ และเมื่อใดที่เขาได้พิพากษา แล้วได้ทำการวิเคราะห์วินิจฉัย หลังจากนั้นถ้าหากว่าการวิเคราะห์วินิจฉัยนั้นผิดเขาจะได้รับหนึ่งกุศลบุญ" (Al Bukhari, 1999)

2. กระบวนทัศน์วิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม

2.1 ความหมายของกระบวนทัศน์การวิจัย

กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm) เป็นแนวทางที่นักวิจัยใช้คิดวางยุทธวิธีและวิธีปฏิบัติในการแสวงหาความจริง ดังนั้น นักวิจัยที่มีความเชื่อต่างกันย่อมมีแนวคิดในการออกแบบวิธีการวิจัยแตกต่างกัน ทำให้เกิดระเบียบวิธีวิจัย กระบวนการวิจัย และวิธีการวิจัยที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามแนวความเชื่อของแต่ละกลุ่มการศึกษา (ประกอบเกียรติ อิมศิริ, 2556)

จำเนียร จวงตระกูล, (2551) กล่าวว่า กระบวนทัศน์การวิจัย เป็นกระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการวิจัยเป็นชุดของความเชื่อพื้นฐาน (Basic Beliefs) ซึ่งจะแสดงเป็นภาพกว้างๆ หรือเป็นชุดของข้อตกลงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนั้นก่อนที่จะเลือกวิธีการวิจัย นักวิจัยต้องกำหนดกระบวนทัศน์ที่ตนเองเสียก่อน โดยการทำความเข้าใจกระบวนทัศน์เพื่อตอบคำถามพื้นฐานสำคัญ 3 ประการคือ (1) ภาววิทยา (Ontology) หรือการกำหนดความรู้ซึ่งเป็นการมุ่งหาคำตอบที่ว่าอะไรคือความจริง ความจริงมีอะไรบ้างและสามารถค้นหาหรือทราบความจริงเหล่านั้นได้อย่างไร (2) ญาณวิทยา (Epistemology) คือการมุ่งหาความสัมพันธ์ระหว่างความจริงกับผู้แสวงหาความจริงว่าเป็นอย่างไร ถ้าหากความจริงนั้นมีเพียงสิ่งเดียวผู้แสวงหาจะสามารถทำอย่างไรในการจับสิ่งนั้น หากความจริงมีมากมายหลากหลายผู้แสวงหา จะมีแนวทางอย่างไรในการทำความเข้าใจ

⁴สุนนะฮ์ หมายถึง วิธีปฏิบัติต่างๆ ของนบีมุฮัมมัด (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ทั้งการกระทำ คำพูด และการยอมรับ

และอธิบายสิ่งต่างๆ เหล่านั้น และ (3) วิธีวิทยา (Methodology) เป็นการบอกให้รู้ว่าผู้แสวงหาจะสามารถค้นหาสิ่งที่เป็นความจริงหรือความเชื่อได้อย่างไร เครื่องมืออะไรที่จะถูกนำมาใช้เพื่อการค้นหาความจริงเพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ที่ถูกต้องและเหมาะสมมากที่สุด

คัมภีร์อัลกุรอานได้กล่าวถึงกระบวนการค้น (التفكير) ของมนุษย์ในการมองโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายซึ่งสะท้อนถึงศักยภาพของมนุษย์เหนือเครื่องนรก เพราะมนุษย์ถูกสร้างให้มีสติปัญญาสามารถศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ รอบตัว เพื่อสร้างข้อสรุปที่เป็นองค์ความรู้ความจริง ดังอัลลอฮ์ตรัส ความว่า "พวกเจ้าทั้งหลายจงท่องเที่ยวไปในพื้นพิภพเกิดแล้วพิจารณาไตร่ตรองดูว่าพระองค์ทรงบังเกิดสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้นมาอย่างไรแล้วหลังจากนั้นอัลลอฮ์จะทรงให้มันฟื้นคืนชีพขึ้นใหม่ในโลกแท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงอำนาจเหนือทุกสิ่ง" (อัลอังกะบูต, 29 : 20)

และความว่า "พวกเขาไม่พิจารณาดูกระดูกหรือว่ามันถูกบังเกิดมาอย่างไร และยังท้องฟ้าบ้างหรือว่ามันถูกยกให้สูงขึ้นอย่างไรและยังภูเขาบ้างหรือว่ามันถูกปักตรึงไว้อย่างไรและยังแผ่นดินบ้างหรือว่ามันถูกแผ่ลาดไว้อย่างไร เป็นการตั้งใจหยั่งชี้ชวนให้มนุษย์ได้คิดค้นถึงรูปแบบ กลไก และระบบที่ถูกสร้างในตัวอูฐ ในชั้นฟ้า ภูเขา และแผ่นดิน" (อัลหมอฮียะฮ์ 88 : 17-20)

และความว่า "ดังนั้นมนุษย์จงไตร่ตรองดูเถิดว่าเขาถูกบังเกิดมาจากอะไร ? เขาถูกบังเกิดมาจากน้ำที่พุ่งออกมา มันออกมาจากกระดูกสันหลัง (ของชาย) และกระดูกหน้าอก (ของหญิง) แท้จริงพระองค์ทรงสามารถอย่างแน่อนที่จะทำให้เขากลับมาอีก" (คือฟื้นคืนชีพ) (อัญญอริก 86 : 5-8) เป็นการตั้งคำถามและเผยคำตอบเกี่ยวกับการกำเนิดมนุษย์ ซึ่งเป็นความเร้นลับและท้าทายสติปัญญาของมนุษย์ตลอดมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้มนุษย์ได้พินิจพิจารณา ค้นหา และพิสูจน์ว่ามนุษย์ถูกบังเกิดมาจากน้ำที่พุ่งออกมา (อสุจิ) นั้นเป็นความจริงหรือเท็จอย่างไร ซึ่งเป็นผลที่จะนำไปสู่การยืนยันความจริงเกี่ยวกับการฟื้นคืนชีพอีกครั้งหลังความตาย

2.2 วิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม

วิธีวิทยาการหรือในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า Methodology และในภาษาอาหรับตรงกับคำว่า المنهج (อัลมันฮัจญ์) หมายถึง ระเบียบหรือเทคนิควิธีที่มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ คำว่า วิธีวิทยาการวิจัยจึงมีความหมายครอบคลุมระเบียบวิธีดำเนินการทุกขั้นตอนของการวิจัย

อุทัย ดุลยเกษม (2545) กล่าวว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าวิธีวิทยาการวิจัย มีอยู่ 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเข้าใจว่าเป็นเทคนิควิธี อีกกลุ่มหนึ่งเข้าใจว่าเป็นวิธีคิดหรือระบบการคิด ซึ่งในความเป็นจริงการวิจัยเป็นเรื่องระบบการคิด มิใช่เป็นเพียงเทคนิควิธีการวิจัยเท่านั้น เพราะการทำวิจัยที่เน้นเรื่องเทคนิควิธีโดยไม่ให้ความสำคัญกับระบบคิด การทำวิจัยนั้นก็จะไร้ความหมาย ดังนั้น วิธีวิทยาการวิจัยจึงหมายถึงระบบการคิดของนักวิจัยที่ครอบคลุมถึงเทคนิควิธีที่นักวิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหาคำตอบ ไม่ว่าจะเป็นเทคนิคในการออกแบบวิจัย เทคนิคการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูล เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูล และเทคนิคอื่น ๆ เกี่ยวกับการวิจัยซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบการคิดหรือกระบวนการค้นของผู้วิจัย ด้วยเหตุนี้ หากผู้วิจัยมีกระบวนการค้นหรือโลกทัศน์ที่ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงมากเท่าใด กระบวนการทำวิจัยก็จะช่วยให้ค้นพบความจริงหรือค้นพบคำตอบที่เป็นจริงมากขึ้นเท่านั้น เทคนิควิธีจึงมีความสัมพันธ์กับกระบวนการค้นหรือโลกทัศน์อย่างไม่อาจแยกจากกันได้

วิธีวิทยาการวิจัยหรือระบบการคิดทางกฎหมายในระบบกฎหมายอิสลามวางอยู่บนรากฐานแห่งคัมภีร์อัลกุรอานและสุนนะฮ์ การวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลามเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามนั้น มีหลักเกณฑ์เป็นระเบียบวิธีที่นักปราชญ์กฎหมายอิสลามมีความเห็นสอดคล้องกัน ได้แก่ การยึดถือคัมภีร์อัลกุรอาน สุนนะฮ์ มติของปวงปราชญ์ (อิญมาอ์) และการอนุমানเปรียบเทียบ (กียาส) เป็นแหล่งที่มาในการวิเคราะห์วินิจฉัยตามลำดับ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานอื่นเป็นแหล่งที่มาประกอบซึ่งบรรดานักปราชญ์กฎหมายอิสลามมีความเห็นแตกต่างกันในการยึดถือเป็นหลักฐาน ได้แก่

หลักวิจารณ์ญาณ (อัลอิสติหฺซาน) หลักประโยชน์สาธารณะ (อัลมะคอลิฮฺอัลมุรสะละฮฺ) หลักจารีตประเพณี (อัลอูรฟ) ทศนะความคิดเห็นของเกาะฮาะบะฮฺ⁵ หลักการยึดถือสภาพเดิม (อัลอิสติศหาบ) และบทบัญญัติของประชาชาติในอดีต เหล่านี้เป็นหลักฐานที่มาของการบัญญัติกฎหมายอิสลามที่ได้มีการพัฒนามาจนกลายเป็นแบบแผนวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยของมัซฮับต่างๆ⁶ ซึ่งมีหลักใหญ่เหมือนกันแตกต่างกันในหลักย่อย (Muhammad Abu Zahrah, n.d.) ดังนี้

มัซฮับหะนะฟี ยึดถือหลักฐานอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อัลอิจญ์มาอฺ และอัลกิยาส อัลอิสติหฺซาน และอัลอูรฟ ตามลำดับ แต่ในบางครั้งมัซฮับนี้อาจละทิ้งหลักการใช้หลักอัลกิยาสโดยเข้าไปใช้หลักอัลอิสติหฺซาน ทั้งนี้หากมีเหตุผลอันควรในการกระทำเช่นนั้น มัซฮับหะนะฟีเป็นมัซฮับที่ใช้หลักอิสติหฺซานกว้างขวาง ในขณะที่เดียวกันมีความเข้มงวดในการรับหะดีษอาหัด⁷

มัซฮับมาลิกิ ยึดถือหลักฐานอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อัลอิจญ์มาอฺ และอัลกิยาส รวมทั้งวิธีปฏิบัติของชาวมะดีนะฮฺ มะคอลิฮฺมุรสะละฮฺ อิสติหฺซาน สัตดุชชะรอเอียะฮฺ⁸ อูรฟ และอิสติศหาบ มัซฮับมาลิกิแตกต่างจากมัซฮับหะนะฟีในการใช้หลักการกิยาส กล่าวคือ มัซฮับมาลิกิใช้กิยาสในขอบเขตที่จำกัดกว่ามัซฮับหะนะฟีและมัซฮับมาลิกิแตกต่างจากมัซฮับอื่นๆ ในการใช้หะดีษอาหัด เป็นหลักฐาน กล่าวคือจะใช้หะดีษอาหัดเป็นหลักฐานเฉพาะในกรณีที่มีวิธีปฏิบัติของชาวมะดีนะฮฺมาสนับสนุนเท่านั้น และมัซฮับมาลิกิเพียงมัซฮับเดียวที่ยึดถือวิธีปฏิบัติของชาวมะดีนะฮฺ เป็นหลักฐาน และจัดอยู่ในลำดับก่อนการกิยาส เนื่องจากเป็นมัซฮับที่เกิดขึ้น ณ นครมะดีนะฮฺ เมืองแห่งการพำนักอยู่ของท่านนบีมุฮัมมัด (คือลัลลอลฮุอะลยฮฺวะลลัลลัม)

มัซฮับชาฟีอิ ยึดถือหลักฐานอัลกุรอาน สุนนะฮฺ อิจญ์มาอฺ และกิยาส รวมทั้งอิสติศหาบ มัซฮับชาฟีอิ แตกต่างจากมัซฮับหะนะฟีในการใช้หลักอิสติหฺซาน และไม่ขยายขอบเขตในการใช้หลักกิยาสกว้างขวางเท่ามัซฮับหะนะฟี มัซฮับชาฟีอิแตกต่างจากมัซฮับมาลิกิในการไม่ยึดถือหลักมะคอลิฮฺมุรสะละฮฺ และทศนะของเกาะฮาะบะฮฺเป็นหลักฐาน

มัซฮับฮัมบะลี ถือเป็นมัซฮับที่เคร่งครัดในหลักฐานด้วยอย่างมากและใช้หลักฐานเชิงวิจารณ์ญาณหรือเหตุผลน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับมัซฮับอื่นๆ มัซฮับนี้ยึดถือหลักฐานอัลกุรอาน สุนนะฮฺ อิจญ์มาอฺ และกิยาส รวมทั้งอิสติศหาบ มะคอลิฮฺมุรสะละฮฺ และสัตดุชชะรอเอียะฮฺ ตามลำดับ แต่อนุโลมให้ใช้หะดีษมุรสลั⁹ และหะดีษฎะอียะฮ์¹⁰ เป็นหลักฐานได้โดยจัดอยู่ในลำดับก่อนการกิยาส มัซฮับฮัมบะลียังได้ยึดถือทศนะของเกาะฮาะบะฮฺเป็นหลักฐานอีกด้วย โดยจัดอยู่ในลำดับก่อนการกิยาส

วิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม แม้จะมีความแตกต่างกันในระหว่างมัซฮับต่าง ๆ แต่เป็นความแตกต่างกันในข้อปลีกย่อยเท่านั้น เนื่องจากทุกมัซฮับยึดถืออัลกุรอานและสุนนะฮฺเป็นบรรทัดฐาน และทั้งหมดนั้นล้วนวางอยู่บนหลักฐานสำคัญสองประการ คือ หลักฐานการรายงานที่ถูกประทานมาจากพระเจ้าเรียกว่าหลักฐาน อันนักลียะฮฺ [النقلية] และ

⁵เกาะฮาะบะฮฺ หมายถึง บรรดาศรัทธาชนผู้มีความใกล้ชิดกับท่านนบีมุฮัมมัด (คือลัลลอลฮุอะลยฮฺวะลลัลลัม) รวมถึงบุคคลที่ได้เห็นการกระทำและหรือได้ฟังคำพูดของท่านโดยตรงด้วย

⁶มัซฮับต่างๆ หมายถึง สำนักคิดทางกฎหมายอิสลาม ซึ่งมีระเบียบวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามจากแหล่งที่มาต่าง ๆ กำหนดโดยนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายอิสลาม มัซฮับที่แพร่หลายในปัจจุบันมี 4 มัซฮับ ได้แก่ มัซฮับมาลิกิ มัซฮับหะนะฟี มัซฮับชาฟีอิ และมัซฮับฮัมบะลี

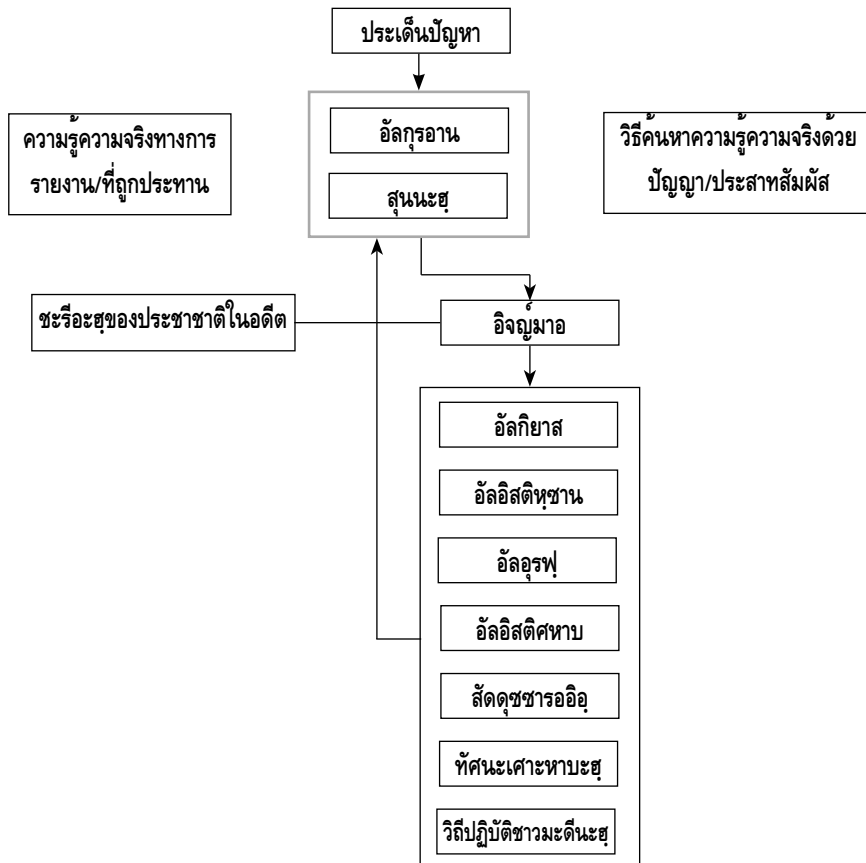
⁷หะดีษอาหัด หมายถึง หะดีษที่มีจำนวนผู้รายงานน้อยในแต่ละช่วงชั้น เช่น หนึ่งคน สองคน หรือสามคน ตรงกันข้ามกับหะดีษที่รายงานโดยผู้รายงานจำนวนมากหรือโดยคนกลุ่มใหญ่ซึ่งเรียกว่า หะดีษมุตะวาติร

⁸สัตดุชชะรอเอียะฮฺ หมายถึง หลักการป้องกัน โดยห้ามการกระทำบางอย่างที่จะนำไปสู่ความเสียหายหรือเป็นโทษ เช่น ห้ามขุดบ่อริมทางเพื่อป้องกันคนที่เดินสัญจรไปมาตกบ่อ เป็นต้น

⁹หะดีษมุรสลั หมายถึง หะดีษที่มีผู้รายงานขึ้นเกาะฮาะบะฮฺตกไปจากสายรายงาน

¹⁰หะดีษฎะอียะฮ์ หมายถึง หะดีษที่หย่อนความน่าเชื่อถือเนื่องจากมีข้อบกพร่องในสายรายงานหรือในตัวหะดีษแล้วแต่กรณี

หลักฐานทางปัญญาเรียกว่าหลักฐานอัลอักลิยะ [العقلية] โดยประเภทแรก ประกอบด้วยอัลกุรอาน สุนนะฮ์ อิจญ์มาอ์ และบทบัญญัติของประชาชาติในอดีต ส่วนประเภทที่สอง ประกอบด้วย กิยาส และหลักฐานทางปัญญาประเภทอื่นๆ ดังแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2 ขั้นตอนวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม

จากแผนภูมิต้นตอนวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามจะเห็นได้ว่าเมื่อมีประเด็นปัญหาเกิดขึ้นนักปราชญ์ผู้วิเคราะห์วินิจฉัยจะทำการค้นหาข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามเป็นขั้นตอนตามลำดับ โดยในลำดับแรก คือการวิเคราะห์วินิจฉัยองค์การอัลกุรอาน ลำดับที่สอง คือการวิเคราะห์วินิจฉัยสุนนะฮ์ของนบีมุฮัมมัด (คืออัลลุลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ลำดับที่สาม คือการรวบรวมประเด็นอิจญ์มาอ์ ลำดับที่สี่ พิจารณาโดยใช้หลักอัลกียาส ซึ่งโดยทั่วไปจะไม่พิจารณาหลักอัลกียาสหรือหลักฐานอื่นๆ ในลำดับรองลงไป เว้นแต่ในกรณีที่ไม่มีพบบทบัญญัติแห่งอัลกุรอานหรืออัลสุนนะฮ์กำหนดไว้โดยตรงหรืออ้อม ลำดับที่ห้า พิจารณาหลักอัลอิสติหซาน จาริตประเพณี (อัลอูรฟ) อัลอิสติศฮาบ ลัดดุซซารออิอ์ ทักนะเคาะหาบะฮ์ วิธีปฏิบัติของชาวมะดีนะฮ์และอื่นๆ ตามกระบวนการวิธีวิทยาการของแต่ละมัซฮับเพื่อห้รู้ถึงทุกมหรือข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลาม ผลลัพธ์สุดท้ายที่ได้จากการวิเคราะห์วินิจฉัยนั้นต้องไม่ขัดหรือแย้งกับอัลกุรอานหรือสุนนะฮ์

2.3 คุณสมบัติของนักปราชญ์มุญตะฮิด

ในระบบกฎหมายอิสลาม มีการกำหนดคุณสมบัติและแบ่งประเภทของนักปราชญ์หรือนักวิจัยระดับมุญตะฮิดที่สามารถวิเคราะห์วินิจฉัยข้อบัญญัติต่างๆ ทางกฎหมายอิสลาม โดยแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทมุญตะฮิดอัลมุฏลัก อัลมุสตะกิล และประเภทมุญตะฮิดอัลมุกออยัด และในแต่ละประเภทได้มี การกำหนดคุณสมบัติเป็นเงื่อนไขไว้ในรายละเอียด

(Muhammad Hasan Abu Yahya, 2005) ดังนี้

ประเภทแรก อัลมุญตะฮิดอัลมุฏลักอัลมุสตะกิล (المجتهد المطلق المستقل) หมายถึง นักปราชญ์ที่มีอิสระในการวิเคราะหวิวินิจฉัยโดยสมบูรณ์ กล่าวคือ มีอิสระอย่างสิ้นเชิงในการวิเคราะหวิวินิจฉัยบทบัญญัติทางกฎหมายอิสลาม สามารถวิเคราะหวิวินิจฉัยทุกเรื่อง ทุกกรณี ไม่มีข้อจำกัด และไม่ผูกพันกับหลักระเบียบวิธีวิทยาการที่กำหนดโดยนักปราชญ์ท่านอื่น แต่ใช้วิธีวิทยาการของตนเองในการตีความและวิเคราะหวิวินิจฉัยองค์การอัลกุรอานและสุนนะฮ์โดยตรง ไม่ลอกเลียนหรืออ้างอิงหลักระเบียบวิธีวิทยาการของผู้อื่น นอกจากจะต้องวางอยู่บนรากฐานแห่งบทบัญญัติอัลกุรอาน สุนนะฮ์ และอิจญ์มาอ์เท่านั้น โดยนักปราชญ์กลุ่มนี้จะต้องมีคุณลักษณะดังนี้ (1) ความฉลาดปราดเปรื่องทางนิติศาสตร์โดยวิสัยธรรมชาติ (2) ความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับอัลกุรอานด้วยศาสนบัญญัติทั้งในเชิงภาษาศาสตร์และในเชิงกฎหมาย (3) ความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับหะดีษด้วยศาสนบัญญัติทั้งในเชิงภาษาศาสตร์และในเชิงกฎหมาย (4) ความรอบรู้เกี่ยวกับบทบัญญัติอัลกุรอานและหะดีษที่ยกเลิกและที่ถูกยกเลิก (5) ความรอบรู้เกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นอิจญ์มาอ์ (6) ความรอบรู้เกี่ยวกับแง่มุมการกียาสและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กำหนดเกี่ยวกับการกียาส (7) ความรอบรู้เกี่ยวกับภาษาอาหรับ ทั้งหลักไวยากรณ์ นิรุกติศาสตร์ ภาษาศาสตร์และวาทศิลป์ (8) ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาอูศูลฟิคว (9) ความรอบรู้เกี่ยวกับหลักเจตนารมณ์ของกฎหมายอิสลาม

นักปราชญ์มุญตะฮิดประเภทนี้มีหลายท่าน เช่น บรรดาอิมามมัซฮับทั้งสี่ ได้แก่ อิมามหะนะฟี อิมามมาลีกี อิมามชาฟีอี และอิมามอะหฺมัด และท่านอื่นๆ ที่เป็นผู้นำมัซฮับต่างๆ ทางกฎหมายอิสลามในอดีต เช่น อิมามเอาชาอี เป็นต้น

ประเภทที่สอง อัลมุญตะฮิดอัลมุฏอยัด (المجتهد المقيد) หมายถึง นักปราชญ์กฎหมายอิสลามที่มีขอบเขตจำกัดในการวิเคราะหวิวินิจฉัยภายใต้หลักวิธีวิทยาการวิเคราะหวิของนักปราชญ์ท่านอื่น เนื่องจากไม่มีหลักวิธีวิทยาการดังกล่าวเป็นของตนเองแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

(1) อัลมุญตะฮิดอัลมุฏลักอัลมุตะลิบ (المجتهد المطلق المتطلب) หมายถึง นักปราชญ์กฎหมายอิสลามที่มีความสามารถในการวิเคราะหวิวินิจฉัยบทบัญญัติทางกฎหมายอิสลาม แต่ไม่มีอิสระโดยสมบูรณ์ เนื่องจากมีข้อจำกัดที่จะต้องใช้หลักวิธีวิทยาการวิเคราะหวิของนักปราชญ์มุญตะฮิดท่านอื่นที่เป็นผู้นำมัซฮับ มุญตะฮิดประเภทนี้สามารถวิเคราะหวิวินิจฉัยเฉพาะในข้อบัญญัติปลีกย่อย ไม่มีสิทธิทำการวิเคราะหวิวินิจฉัยหลักใหญ่หรือหลักวิธีวิทยาการ เนื่องจากไม่สามารถสร้างหลักวิธีวิทยาการเฉพาะของตนเอง มุญตะฮิดประเภทนี้จะต้องมีคุณลักษณะเช่นเดียวกับคุณลักษณะของมุญตะฮิดประเภทแรก ยกเว้นข้อ 8 เกี่ยวกับความรอบรู้ทางด้านอูศูลฟิคว ไม่จำเป็นต้องมีหลักอูศูลฟิควหรือหลักวิธีวิทยาการวิจัยเฉพาะของตนเอง นักปราชญ์มุญตะฮิดประเภทนี้ เช่น อนุญูซุฟ และมุฮัมมัด อิบน์ลุหะสัน อัชชะยานี จากมัซฮับหะนะฟี อัชชะบิบ อิบน์อับดุลอะซีซ และอิบน์ลุกอซิม จากมัซฮับมาลีกี อนุ อิบรอฮีม อัลมุซานี และอนุยะอฺกูบ อัลนุวัยฎี จากมัซฮับชาฟีอี อัลคิรอกี กอฎี อนุยะอฺลา และกอฎีอะนู อะลี จากมัซฮับฮัมบะลี

(2) อัลมุญตะฮิดอัลมัซฮับ (المجتهد المذهب) หมายถึง นักปราชญ์กฎหมายอิสลามที่มีความสามารถในการวิเคราะหวิวินิจฉัยบทบัญญัติไม่ถึงระดับมุฏลักอัลมุตะลิบ แต่มีความรู้ที่สามารถในการวิเคราะหวิวินิจฉัยบทบัญญัติตามแนวทางของผู้นำมัซฮับ มุญตะฮิดประเภทนี้ จะต้องมีความปราดเปรื่องทางกฎหมายอิสลาม ต้องเป็นผู้จดจำข้อบัญญัติในมัซฮับ ต้องรอบรู้เกี่ยวกับฟิควและอูศูลฟิคว ต้องเข้าใจลึกซึ้งซึ่งหลักฐานแห่งบทบัญญัติต่าง ๆ ทั้งจะต้องรอบรู้เรื่องกียาส และมีความสามารถในการวิเคราะหวิวินิจฉัยและการใช้เหตุผลเทียบเคียง นักปราชญ์มุญตะฮิดประเภทนี้มากมาย เช่น อัลหะสัน บินญิยาดี และอนุอัลหะสัน อัลกัรดี จากมัซฮับหะนะฟี อัลอับฮะรี และอิบน์ อุบัยด อัลกัอยเราะวานี จากมัซฮับมาลีกี อนุอิสทาก อีระเราะเบียะ อิบน์ลุสลิมาน อัลมุรอดี และอัลกัอฟฟาล อัชชะซี อัลกะบิร จากมัซฮับชาฟีอี

(3) อัลมุญตะฮิดอัลฟิควาและอัลตารีฎิ (المجتهد الفتوى والتاريخ) หมายถึง นักปราชญ์กฎหมายอิสลามที่มีความสามารถในการวิเคราะหวิวินิจฉัยไม่ถึงระดับมุญตะฮิดอัลมัซฮับ แต่มีความรู้ความสามารถในการชี้แนะหนทางที่คณะต่างๆ ในมัซฮับ

มุญญัตติประภาหัตถ์จะต้องมีความปราดเปรื่องทางกฎหมาย ต้องเป็นผู้จดจำซัซบ์ และรอบรู้หลักฐานต่างๆ ที่มีความสามารถในการรายงาน ชัดเจน จำแนกแยกแยะ และให้นำหนักระหว่างทัศนะที่หลากหลายของบรรดานักปราชญ์ในมัซฮับได้ นักปราชญ์มุญญัตติประภาหัตถ์มีจำนวนมาก เช่น อัลกุฎรี อัลมิมีนานี อัลสัรกอซซี และอัลกาซานี จากมัซฮับหะนะฟี อับดุลหะสัน อัลละเคาะมีย และอับนุ อัลวะลีด อิบน์รุซด์ จากมัซฮับมาลิกี อัซซัยรอซซี อัลญะญีดี อัลฆอซาลี อัลรอฟีอี และอันนะวะวีจากมัซฮับชาฟีอี

(4) หาฟิซุลมัซฮับและนากิฮุล (حافظ المذهب وناقيه) หมายถึง นักปราชญ์กฎหมายอิสลามที่สามารถจดจำและเข้าใจประเด็นปัญหาต่างๆ ในมัซฮับ ทั้งประเด็นที่ขัดแย้งและประเด็นที่คลุมเครือ และสามารถจัดทำกรรณสูตรายงานถ่ายทอดข้อบัญญัติในมัซฮับอย่างเป็นระบบ เพียงแต่ไม่มีความสามารถถึงระดับมุญญัตติฟัตวาและตารีหุ มุญญัตติประภาหัตถ์จะต้องมีความปราดเปรื่องทางกฎหมาย สามารถจดจำข้อบัญญัติในมัซฮับและเข้าใจประเด็นปัญหาต่างๆ ในมัซฮับทั้งประเด็นที่ขัดแย้งและประเด็นคลุมเครือ รวมทั้งมีไหวพริบในการจับใจความจากคำกล่าวของบรรดานักปราชญ์ในมัซฮับได้ แต่ไม่จำเป็นต้องจดจำทุกรายละเอียด นักปราชญ์มุญญัตติประภาหัตถ์ เช่น อัลนะสะฟี จากมัซฮับหะนะฟี อิบน์ลุทาญิบ จากมัซฮับมาลิกี

การแบ่งระดับของนักปราชญ์มุญญัตติดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นการแบ่งโดยพิจารณาความรู้ความสามารถในการอธิบายที่ครอบคลุมในทุกประเด็นปัญหา มิใช่การอธิบายในประเด็นปัญหาหนึ่งปัญหาใดโดยเฉพาะ เพราะหากพิจารณาประเด็นปัญหาหนึ่งปัญหาใดโดยเฉพาะอาจทำให้ผู้ที่อยู่ในระดับหนึ่งเปลี่ยนเป็นอีกระดับหนึ่งได้ ตามศักยภาพและความรู้ความสามารถในประเด็นปัญหานั้นๆ แม้ว่าจะไม่สามารถอธิบายในทุกประเด็นปัญหาก็ตาม

กระบวนการทัศน์วิวิธวิทยาการวิจัยหรือการวิเคราะห์วินิจัยทางกฎหมายอิสลาม จึงมิใช่เพียงเทคนิควิธีการรวบรวมหรือการจดจำข้อมูลหลักฐานอัลกุรอานและสุนนะฮ์และนำเสนอสิ่งดังกล่าวเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการรวบรวมและพิสูจน์หลักฐานข้อมูลรวบรวมความเข้าใจ ความคิดเห็นและความรอบรู้ที่มีอยู่อย่างกว้างขวางด้วยความเชื่อมั่นศรัทธาของนักปราชญ์ที่รอบรู้อย่างลึกซึ้ง ในการวิเคราะห์วินิจัยข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามตามระเบียบและขั้นตอนที่กำหนด ซึ่งอาจไม่เหมือนกับระบบกฎหมายใดในโลก แม้ในทางปฏิบัติจะมีการใช้ปัญญา ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวิธีการเชิงนิรนัย (Deductive) วิธีการเชิงอุปนัย (Inductive) และเชิงการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ (Analytical) ก็ตาม เพราะวิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการแสวงหาความรู้โดยทั่วไปของมนุษย์ ซึ่งไม่แตกต่างกันเพราะอัลกุรอานเรียกร้องให้ใช้สติปัญญาคิด วิเคราะห์ แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของกระบวนการทัศน์วิวิธวิทยาการทางกฎหมายอิสลาม คือ กระบวนการทางความคิดและความเชื่อมั่นศรัทธาในระเบียบวิวิธวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยที่ได้มาจากคัมภีร์อัลกุรอานและสุนนะฮ์ ตลอดจนแหล่งที่มาของความรู้ทางปัญญาและอื่นๆ ประกอบกัน มิใช่ระบบความคิดหรือความเชื่อที่อาศัยเหตุผลทางปัญญาแต่เพียงด้านเดียว

3. แนวโน้มกระบวนการทัศน์วิวิธวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม

วิวิธวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยหรือวิจัยทางกฎหมายอิสลามมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในยุคสมัยของเคาะลีฟะฮ์และยุคต่อๆ มา กระทั่งเกิดเป็นมัซฮับต่างๆ ทางกฎหมายอิสลามโดยในแต่ละมัซฮับต่างก็มีวิวิธวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยเป็นการเฉพาะ และพัฒนาเป็นศาสตร์แห่งอูศูลฟิควัยที่มีความสมบูรณ์ กระทั่งนักวิชาการบางท่าน เช่น มะห์มูด อับดุลอูตเห็นว่าการศาสตร์แห่งอูศูลฟิควัยนั้นสมบูรณ์เป็นที่ยุติแล้วไม่อาจปรับปรุงพัฒนาต่อไปได้อีก ทว่า ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการและการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในปัจจุบัน นักวิชาการหลายท่านจึงเห็นว่าการศาสตร์แห่งอูศูลฟิควัยมีประเด็นที่จะต้องนำมาทบทวนและปรับปรุงพัฒนา

Hasan al Turabi. (1983) กล่าวว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกลับมาทบทวนศาสตร์อูศูลฟิควัยให้เชื่อมโยงกับชีวิตจริงเพราะหลายๆ ประเด็นทางอูศูลฟิควัยที่ไม่เกี่ยวข้องใดๆ กระทั่งมีประเด็นทางทฤษฎีที่ลึกล้ำจนเกือบจะไม่ก่อผลอันใดในทางกฎหมายอิสลาม ในขณะที่สภาพการณ์ของข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามนั้นจะต้องเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการแห่งยุคสมัย ดังนั้น หลักอูศูลฟิควัย จะต้องมีการปรับปรุงใหม่ให้ดำเนินควบคู่ไปกับกฎหมายอิสลามในชีวิตจริงที่จะปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย

Wasfi Ashur Abu Zaid. (2009) ได้ศึกษาผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับแนวทางการปรับปรุงพัฒนาระเบียบวิธีวิทยาการแห่งอูศูล์ฟิกฮ์ กล่าวว่า การเรียกร้องให้มีการปรับปรุงศาสตร์อูศูล์ฟิกฮ์มิใช่เพิ่งจะเกิดขึ้นในยุคนี้ แต่ได้เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ในอดีต อิหม่ามอัลฮอซาลี ได้กล่าวไว้ในหนังสืออัลมุสตัดฟา เมื่อประมาณ 900 กว่าปีมาแล้ว ว่ามีบางเรื่องในศาสตร์นี้ที่จะต้องมีการตรวจชำระ ต่อมาอิหม่ามอัซฮาฟี ได้กล่าวไว้ในหนังสืออัลมุวาฟะกอตโดยระบุว่าในศาสตร์อูศูล์ฟิกฮ์มีหลายประเด็นที่ไม่เกี่ยวกับอูศูล์ฟิกฮ์ และองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของศาสตร์สาขานี้ คือ เจตนารมณ์แห่งกฎหมายยังไม่ปรากฏคำอธิบายไว้มากนัก หลังจากนั้นอิหม่ามอัซฮาฟี ได้พยายามอย่างมากในการปรับปรุงพัฒนาศาสตร์สาขานี้เมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ดังปรากฏจากชื่อหนังสือของท่านชื่อ อิรชาตุลฟุหลูลิลอะตะหิกกัอัลหิกมิลมิลลุลอูล หมายถึง คำแนะนำที่เข้มแข็งเพื่อตรวจสอบความถูกต้องเกี่ยวกับศาสตร์แห่งอูศูล์ฟิกฮ์ ปัจจุบันมีนักวิชาการได้ทุ่มเทความพยายามศึกษาและนำเสนอผลการทางวิชาการเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาศาสตร์สาขามูลฐานฟิกฮ์ มากกว่า 30 ผลงานในหลากหลายรูปแบบและหลายแง่มุม เช่น การปรับปรุงรูปแบบ ลำนวนการเรียบเรียงตำราทางอูศูล์ฟิกฮ์ โครงสร้างวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลาม และอื่น ๆ

Ahmad Ibrahim Big, (n.d.) ได้กล่าวในการเรียบเรียงตำราอูศูล์ฟิกฮ์ว่า "หนังสือเล่มนี้เป็นเอกสารการสอนรายวิชาอูศูล์ฟิกฮ์ ซึ่งข้าพเจ้าได้เรียบเรียงในรูปแบบใหม่..." Abdul wahhab Khallaf. (n.d.). กล่าวไว้ในการเรียบเรียงหนังสืออูศูล์ฟิกฮ์ ว่า "นี่คือหนังสือของข้าพเจ้าว่าด้วยศาสตร์อูศูล์ฟิกฮ์ ซึ่งข้าพเจ้าประสงค์ที่จะฟื้นฟูศาสตร์สาขานี้ และให้ความกระจ่างแจ้งในประเด็นต่าง ๆ โดยใช้สำนวนการเขียนแบบย่อ เข้าใจง่าย ในบทต่างๆ ทางอูศูล์ฟิกฮ์เท่าที่มีความจำเป็นเพื่อการวิเคราะห์ ค้นหาข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามจากแหล่งที่มาของมัน..." Muhammad Abu Zahrah, (1997) กล่าวไว้ในหนังสืออูศูล์ฟิกฮ์ของท่านว่า "ข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือตำราดั้งเดิมและตำราในยุคหลัง จึงได้ทำหนังสือสรุปย่อเล่มนี้ โดยรวบรวมจากแหล่งข้อมูลอันกว้างใหญ่ไพศาล มาเชื่อมโยงประสานในลักษณะกระชับรัดและง่ายต่อการศึกษารียนรู้ ทำให้สิ่งที่คลุมเครือมีความกระจ่างชัด ทำให้สิ่งที่ยากซับซ้อนมีความง่าย..."

ชัยคุ ญะมาลุดดีน อะญียะฮ์ ได้นำเสนอโครงสร้างวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามในรูปแบบใหม่ โดยจำแนกเป็นแหล่งที่มาเกี่ยวกับวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจฉัยข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลาม ดังนี้ (1) แหล่งที่มาอันหนักลึกรอบคลุมคัมภีร์อัลกุรอาน สุนนะฮ์ และบทบัญญัติประชาชาติในยุคก่อน (2) ผู้ปกครอง ครอบครัวอัลอิจญ์มาอ์และอิจญ์ติยาด (3) สถานการณ์ที่เหมาะสมในปัจจุบัน ครอบครัว จารีตประเพณี และอิสติศฮาบ (4) สติปัญญา (5) อัลบะรออะตุลอะคัลียะฮ์ ซึ่งชัยคุ อาลี ญุมอะฮ์ ได้สนับสนุนการปรับปรุงใหม่ตามรูปแบบนี้ โดยกล่าวว่า เป็นการแบ่งประเภทของแหล่งที่มาทางกฎหมายอิสลามแบบใหม่ ที่เปิดโอกาสให้นักกฎหมายอิสลามสามารถขยายพื้นที่การศึกษาได้กว้างขวางมากขึ้น และจะทำให้เกิดความเข้าใจในประเด็นปัญหาทางกฎหมายที่ลึกซึ้งมากขึ้น และส่งเสริมการปรับใช้หลักอูศูล์ฟิกฮ์ที่ดีกว่า ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์วินิจฉัยข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามในรูปแบบใหม่ที่สามารถตอบสนองความต้องการแห่งยุคสมัย (Ali Gumah Muhammad, 1991)

ดังกล่าวนี้นี้ เป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดและกระบวนการเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามซึ่งเป็นสาระสำคัญของศาสตร์แห่งอูศูล์ฟิกฮ์ ดังนั้น แนวโน้มในอนาคตวิธีวิทยาการวิจัยหรือการวิเคราะห์วินิจฉัยทางกฎหมายอิสลามจะไม่จำกัดอยู่ในกรอบเดิม แต่จะมีการปรับปรุงใหม่ให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยความเพียรพยายามของบรรดานักวิชาการในปัจจุบัน ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ทำให้สามารถสื่อสารข้อมูลความรู้ได้อย่างรวดเร็วในวงกว้างและไร้พรมแดน จะช่วยให้สามารถปรับปรุงพัฒนาองค์ความรู้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ภายใต้บรรทัดฐานแห่งอัลกุรอานและสุนนะฮ์ ที่เชื่อมโยงกับหลักตรรกศาสตร์และวิธีวิทยาการทางวิทยาศาสตร์สู่การปรับปรุงพัฒนาต่อยอด

คุณค่าแห่งความรู้ดั้งเดิมให้มีความสูงส่งยิ่งและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งสามารถตอบสนองความต้องการแห่งยุคสมัยและทันต่อความเปลี่ยนแปลง

สรุป

การแสวงหาความรู้ความจริงเป็นสิ่งที่คัมภีร์อัลกุรอานได้เรียกร้องชี้ชวนให้มนุษย์ทั้งหลายใช้สติปัญญาในการค้นหา ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติและความต้องการของมนุษย์ที่อยากรู้อยากเห็นมาแต่โบราณและทุกยุคสมัย โดยศึกษาจากแหล่งความรู้ต่างๆ ที่มนุษย์สามารถคิดค้นได้ด้วยสติปัญญา ทั้งจากผู้รู้ ขนบธรรมเนียม หนังสือหรือตำราต่าง ๆ และที่ไม่สามารถคิดค้นได้ด้วยปัญญา แต่ได้ถูกประทานมาจากพระผู้เป็นเจ้า อันได้แก่ อัลกุรอาน อัลละหุญ และอิสฮาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ความจริงเกี่ยวกับข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลาม ซึ่งเป็นกฎหมายแห่งพระองค์ มนุษย์ไม่มีอำนาจบัญญัติหรือตรากฎหมายนี้ แต่สามารถหยั่งรู้ด้วยวิถีวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยซึ่งเป็นสาระสำคัญในวิชาอุศูลุลฟิกฮฺ (วิชาว่าด้วยรากฐานแห่งนิติศาสตร์อิสลาม) วิถีวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยดังกล่าวนี้ เป็นวิธีคิดหรือกระบวนการทัศน์ที่ผสมผสานระหว่างแหล่งความรู้ทางปัญญาและความรู้ทางการรายงานหรือความรู้ที่ถูกประทาน ซึ่งในমষัษต่างๆ มีระเบียบวิธีและหลักเกณฑ์ที่เหมือนกันในหลักใหญ่และแตกต่างกันในหลักปลีกย่อย เนื่องจากทุกมษัษล้วนยึดถือคัมภีร์อัลกุรอานและสุนนะฮฺเป็นบรรทัดฐาน ระเบียบวิธีวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยนี้ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการหยั่งรู้ถึงข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลาม

กระบวนการทัศน์แห่งวิถีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามจึงเป็นกระบวนการคิดและการเชื่อถือศรัทธา ในคัมภีร์อัลกุรอานและสุนนะฮฺ การรวบรวมข้อมูลหลักฐาน บทบัญญัติต่าง ๆ แห่งคัมภีร์อัลกุรอานและสุนนะฮฺที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินการวิเคราะห์วินิจัยและพิสูจน์หลักฐานในค้นหาหยั่งรู้ถึงข้อบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลาม โดยนักปราชญ์ผู้รอบรู้และเชี่ยวชาญในศาสตร์แห่งอุศูลุลฟิกฮฺ มิใช่ความคิดหรือความเชื่อที่ได้มาจากเหตุผลทางปัญญา ประสาทสัมผัส จาริตประเพณี หนังสือหรือตำราที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว และเนื่องจากวิถีวิทยาการวิเคราะห์วินิจัยดังกล่าวนี้ มิใช่องค์ความรู้ที่ถูกประทานมาเท่านั้น แต่เป็นศาสตร์ที่ผสมผสานทั้งความรู้ที่ถูกประทานและความรู้ทางปัญญา ผู้เขียนจึงเห็นด้วยกับทัศนะของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่เห็นว่า ระเบียบวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามหรือศาสตร์แห่งอุศูลุลฟิกฮฺ สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัยอันเป็นรากฐานสู่การพัฒนาข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลามให้มีความเหมาะสมกับกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. สำหรับผู้ที่ต้องการทำวิจัยทางด้านกฎหมายอิสลาม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษากระบวนการทัศน์วิถีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามให้มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ และดำเนินการวิจัยอย่างจริงจังด้วยความเชื่อมั่นศรัทธาเพื่อการค้นหาคำตอบในประเด็นปัญหาทางกฎหมายอิสลาม
2. สำหรับองค์กรมุสลิมและสถาบันการศึกษาควรส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยและนำเสนอผลงานทางวิชาเกี่ยวกับวิถีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามหรือศาสตร์แห่งอุศูลุลฟิกฮฺให้มากขึ้นและต่อเนื่อง เพื่อการพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิทยาควบคู่ไปกับการศึกษาค้นคว้าข้อบัญญัติทางกฎหมายอิสลาม

รายการอ้างอิง

- จำเนียร จวงตระกูล. (2551). *การวิจัยเชิงคุณภาพ : เครื่องมือสร้างองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์กฎหมาย ธุรกิจอินเทอร์เน็ตเนชั่นแนล.
- บรรดล สุขปิติ. (2552). *ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัย*. นครปฐม: หน่วยวิจัยเครือข่ายการพัฒนาครู มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ประกอบเกียรติ อิ่มศิริ. (2556). *ปรัชญาพื้นฐานการสร้างองค์ความรู้ด้วยการวิจัยทางนิเทศศาสตร์*. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์, 3(1), 197-208.
- ศิรัช กายจนวาสี. (2556). *การวิจัย : วิธีแสวงหาความรู้/ความจริงของมนุษย์*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัญญา เคนมภูมิ. (2557). *ปรัชญาการวิจัย: ปริมาณ คุณภาพ*. วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์, 3(2), 22-53.
- สุทธิพร จิตต์มิตรภาพ. (2553). *การเปลี่ยนแปลงโลกของการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และการพัฒนาสู่ครูมืออาชีพ*. สืบค้นเมื่อ 14 มีนาคม 2561, จาก http://www.banpangkae.ac.th/wp-content/uploads/2016/07/2_Changes_in_the_world21.pdf.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2537). *มโนทัศน์ในการวิจัย*. สืบค้นเมื่อ 14 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.bkkthon.ac.th/userfiles/file/download/2>.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2545). *วิธีวิทยาการวิจัย : เครื่องมือหรือวิธีคิด*. วารสารวิธีวิทยาการวิจัย, 3 (15). 280-294.
- Abdulahdi al fadl. (1992). *Usul al Bahth*. Beirut : Darul Muarik al Arabi.
- Abd al Wahhab Khallaf. (n.d.). *Ilm Uaul al Fiqh*. Cairo : Maktabah Daral Turath.
- Abdulwahhab Khallaf, al Shaiek. (n.d.). *Ilm Uaul al Fiqh*. Cairo : Maktabah. Dar al Turoth.
- Ahmad Ibrahim Big, al Shaiek. (n.d.). *Ilm Uaul al Fiqh*. Cairo : Dar al Ansor.
- Ali Gumah Muhammad. (1991). *Hawl Qadhiyah Tajdid Usul al Fiqh. Faculty of Islamic and Arabic Studies Journal*, 10, 278.
- Al Bukhari. (1999). *Sahih al Bukhari*. (n.p.), Dar Tawk al Najah.
- Balil Abdulkarim, (2009). *Mathumulwahy*. Retrieved March 9, 2018. From <http://www.alukah.net/sharia/0/8045/>
- Hasan al Turabi. (1983). *Tajdid Usul al Fiqh al Islami*. Saudi Arabia : Dar al Saudi al Arabia.
- Ibn Kathir. (1999). *Tafsir al Quran al Azim*. (n.p.) : Dar taiyibah.
- Mahmud Hamid Uzman. (2000). *Al Qamusulmubin fi Istilah-al Usuliddin*. Cairo : Darulhadith.
- Muhammad Abu Zahrah. (n.d.). *Tarik al Mazahib al Islamiyah*, Cairo : Darulfikr al Arabi.
- Muhammad Abu Zahrah.. (1997). *Uaul al Fiqh*. Cairo : Dar al Fikr al Arabi.
- Muhammad Hasan Abu Yahya, (2005). *Manahij al Ijtihad al fiqhi al Muasir*. doctor's Thesis Faculty of Graduate Studies. The University of Jordan.
- Wasfi Ashur Abu Zaid. (2009). *al muhawalal al Tajdidiyah al Muasirah fi Usul al Fiqh al Islami*. Egypt : Saot al Alam al arabi.